

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ

GLOBALIZATION AS A SOCIAL-ECONOMIC PHENOMENON: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ANALYSIS

У статті проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності глобалізації як суспільно-економічного феномену розвитку суспільства. Охарактеризовано економічні, соціально-культурні та суспільно-політичні аспекти глобалізації. Окреслено головні вектори протистояння, які виникають у глобальному суспільстві. Виокремлено основні протиріччя та негативні наслідки процесу глобалізації як складного суспільно-економічного феномену. Обґрунтовано, що використання запропонованого підходу щодо аналізу глобалізації як багатоаспектного явища є основою для класифікації ключових глобальних проблем в розрізі окремих аспектів глобалізації як об'єктивного загальнопланетарного процесу.

В статье проанализированы теоретические подходы к определению сущности глобализации как общественно-экономического феномена развития общества. Экономические, социально-культурные и общественно-политические аспекты глобализации охарактеризованы. Определены главные векторы противостояния, которые возникают в глобальном обществе. Выделены основные противоречия и негативные последствия процесса глобализации как сложного общественно-экономического феномена. Обосновано, что использование предложенного подхода к анализу глобализации как многоаспектного явления является основой для классификации ключевых глобальных проблем в разрезе отдельных аспектов глобализации как объективного общепланетарного процесса.

Theoretical approaches to determining the essence of globalization as a socio-economic phenomenon of development of society are analyzed in the article. Economic, socio-cultural and social-political aspects of globalization are characterized. Main vectors of the confrontation, which arise in a global society, are defined. Basic contradictions of the globalization process are allocated. They are consist, in particular, in the uneven of technological development, the redistribution of economic power and wealth, the difficulty control of global processes, the emergence of differences in standards of behavior, the unevenness distribution of the population of countries by age. In this context, negative consequences of globalization as a complicated socio-economic phenomenon are defined. It is proved that using the proposed approach to the analysis of globalization as a multidimensional phenomenon is the basis for the classification of the key global problems in the context of certain aspects of globalization as an objective planetary process.

Ключові слова: глобалізація, аспекти глобалізації, Індекс глобалізації, протиріччя глобалізації, наслідки глобалізації.

Вступ. Об'єктивною характеристикою розвитку сучасного суспільства є формування єдиного світового простору. Загальнопланетарна тенденція до об'єднання національних й регіональних фінансових та товарних ринків у світовий, укрупнення компаній та перетворення їх у могутні ТНК з обсягами діяльності, що перевищують розміри економік окремих держав, посилення взаємозалежності економік країн світу та їх все більша взаємопов'язаність, концентрація банківського й фінансового капіталу в окремих центрах отримала назву глобалізації. Розпочавшись спочатку в економічній площині, згодом, із швидким розповсюдженням інформаційних та комп'ютерних технологій, глобалізація поступово охопила всі сфери суспільства – політичну, культурну, соціальну тощо.

В науковій літературі поняття “глобалізація” почало використовуватися з 1980-х рр. Хоча серед фахівців немає єдиної думки щодо того, хто перший ввів у науковий обіг цей термін, однак більшість дослідників вважає, що ця заслуга належить американському професору Т. Левітту із виходом його статті “Глобалізація ринків” у 1983 р. [1]. При цьому Левітт розглядав глобалізацію переважно в економічному контексті.

З того часу поняття “глобалізація” стало досить популярним та загальноживаним терміном, кількість публікацій з проблем глобалізації безупинно зростає, як феномен глобалізацію розглядають в багатьох сферах прояву – економічній, соціальній, політичній, культурній, екологічній тощо.

Проблеми глобалізації досліджували, як закордонні, так вітчизняні науковці, а саме: В. Базилевич, О. Білорус, І. Бочан, І. Валлерстайн, І. Владимірова, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Гесць, Н. Гражевська, М. Делягін, Я. Жаліло, В. Іноземцев, М. Кастельс, Б. Кваснюк, В. Коллонтай, М. Кочетов, В. Кувалдін, Т. Левітт, О. Неклесса, М. Портер, Р. Робертсон, Дж. Стігліц, Е. Тоффлер, А. Філіпенко, М. Чешков, А. Чухно, Ю. Шишков та багато інших. Однак, незважаючи на ґрунтовне вивчення вченими сутності, виявів, процесів й тенденцій глобалізації, ще й досі не досягнуто спільної думки щодо дефініції глобалізації як наукового поняття, різняться підходи до оцінки проявів та наслідків глобалізації, визначення впливу глобалізації як загальносвітової тенденції на розвиток національних економік тощо. Недостатня проробка цих питань обумовлює необхідність подальших досліджень в даному напрямку, визначає актуальність удосконалення методологічних основ аналізу глобалізації як феномену розвитку сучасного суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наукових підходів щодо розгляду суті та змісту глобалізації як суспільно-економічного феномену розвитку суспільства, а також виявлення основних протиріч й соціально-економічних наслідків процесу глобалізації.

Методологія. Методологічну базу дослідження склали теоретичні положення, сформульовані у наукових працях закордонних та вітчизняних науковців з проблем глобалізації суспільства. Інформаційну основу роботи складають дані міжнародних міжурядових організацій. Наукові результати було отримано з використанням методів аналізу та синтезу, індукції та дедукції, порівняння й узагальнення.

Результати дослідження. Більшість дослідників проблем глобалізації погоджуються у тому, що вона є загальносвітовою тенденцією формування єдиного глобального суспільства на основі посилення взаємопов'язаності та взаємозалежності національних економік. Поряд з цим, у трактуванні глобалізації існує неоднозначність наукових поглядів щодо її змісту та складових елементів.

Англійський соціолог Р. Робертсон зазначає, що “глобалізація як поняття стосується як стискання світу, так і інтенсифікації свідомості світу в цілому” [2, р. 8], акцентуючи увагу таким чином на розгляді глобалізації як процесу становлення єдиного світового порядку.

В. Загашвілі реалізує формаційний підхід до аналізу глобалізації в історичному контексті та вказує на те, що “глобалізація становить собою тривалий історичний процес зрощування народних господарств країн Заходу в єдиний відтворювальний комплекс із залученням до нього національних господарств держав периферії та утворенням планетарного відтворювального комплексу” [3, с. 15]. Подібної точки зору додержується і Ю. Гранін, який наголошує на суспільному характері глобалізації та робить висновок, що глобалізація вже в першому наближенні може бути інтерпретована як “мегатенденція до поетапного об'єднання цивілізаційно, економічно, культурно, політично й інакше розділеного людства в потенційно можливу глобальну (планетарну) спільність”, що виражена “в предметно-практичній і духовній організації / реорганізації зовнішнього і внутрішнього соціального (економічного, політичного та іншого) простору спільного життя інтегрованих і таких, що інтегруються, в соціуми (“роди”, “племена”, “етноси”, “нації”), держави і цивілізації індивідів” [4, с.103]. На комплексному характері глобалізації наголошує А. Арсеєнко, згідно з яким “глобалізація є одночасно комплексною сукупністю політичних, економічних, фінансових, культурних, військових та інших явищ, процесів та тенденцій” [5, с. 49].

Однак більшість дослідників акцентують увагу саме на економічній площині глобалізації. Наприклад, Ю. Шишков стверджує, що глобалізація – це якісно новий ступінь розвитку процесу інтернаціоналізації (транснаціоналізації) економічних, політичних, культурних, правових та інших аспектів суспільного життя, що відбувається вже давно, коли взаємозалежність національних соціумів досягла такого рівня, що почалися кардинальні зміни в житті всього світового співтовариства, яке

перетворюється поступово в цілісний суспільний організм [6, с. 63]. Схожих поглядів дотримується М. Делягін, який розглядає глобалізацію як “процес формування і подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на базі нових, переважно комп'ютерних, технологій” [7, с. 51]. З точки зору І. Владимірової, глобалізацію світової економіки можна охарактеризувати як посилення взаємозалежності і взаємовпливу різних сфер і процесів світової економіки, що виражається в поступовому перетворенні світового господарства в єдиний ринок товарів, послуг, капіталу, робочої сили і знань [8, с. 100]. На думку Панькова В. С., глобалізація (світової) економіки – феномен, що об'єктивно склався і одночасно світогосподарський процес, який активно розгорнувся в кінці ХХ століття. У самому загальному, стислому вигляді її слід визначити як вищу стадію (ступінь, форму) інтернаціоналізації господарського життя та її серцевини – науково-виробничої інтернаціоналізації [9, с. 10].

Таким чином, як видно із вищенаведених визначень, глобалізація є складним і багатозначним явищем. Неоднозначність глобалізації як сучасного феномену розвитку економіки та суспільства ускладнює аналіз її процесів та форм прояву. Тому для створення єдиного методологічного базису дослідження глобалізації представляється доцільним охарактеризувати її основні аспекти.

По-перше, це економічний аспект, який виражається в експансії окремих країн (в основному, США) чи об'єднань країн (ЄС) чи груп країн (наприклад, G-8) на світові та національні ринки зі своїми товарами, правилами торгівлі, стандартами тощо. Це виражається у тому, що “майже половина споживаних у світі товарів та послуг повністю або частково створюється за межами тих країн, де вони споживаються. Взаємозалежність більшості національних економік перетворила їх з більш-менш автономних господарських структур в складові елементи глобального господарського організму” [6, с. 65].

По-друге, це соціально-культурний аспект, що полягає у пропагуванні західних стандартів споживання й відповідно норм та цінностей. Наприклад, у кіноіндустрії на фільми виробництва США регулярно доводиться близько 85 % кіноаудиторії світу... Переважання в світі американських фільмів - це тільки одна сторона поширення західної споживчої культури. Нові технології супутникового зв'язку в 1980-х рр. стали потужним засобом розширення глобальних контактів і сприяли створенню такої глобальної мережі масової інформації, як Сі-Ен-Ен. Структура споживання тепер носить глобальний характер. Дослідження ринку виявили “глобальну еліту” – світовий “середній клас”, який демонструє однаковий стиль споживання, віддаючи перевагу “глобальним брендам” [10, с. 104 – 105].

По-третє, це суспільно-політичний аспект, наслідком якого є певні конституційні зміни в багатьох країнах. Полюси влади переміщуються від національних держав до ТНК, ТНБ, міжнародних міжурядових організацій. Такі зрушення впливають на зменшення суверенітету національних урядів, роблять їх залежними від зовнішніх акторів глобального суспільства.

Отже, багатоаспектність глобалізації як суспільно-економічного феномену в свою чергу породжує велику кількість підходів до аналізу процесів глобалізації, визначення її складових, оцінки проявів та наслідків, до основних з яких слід віднести: “вестернізацію”, із відігриванням в цьому процесі основної ролі США та Західній Європі, що пропонують (а іноді й нав'язують) західний спосіб життя з ліберальними ідеалами, нормами і цінностями; тенденцію розвитку суспільства, в тому числі історичного, з певною періодизацією етапів й особливостей формування територіально-регіональних утворень; глокалізацію (термін введено Р. Робертсоном), що означає єдність глобального й локального у розвитку суспільства тощо.

Зокрема, професор Б. Баді виділяє три виміри поняття глобалізація: гомогенізацію світу (життя за єдиними принципами, прихильність єдиним цінностям, дотримання єдиних звичаїв і норм поведінки, прагнення все універсалізувати); зростаючу взаємозалежність (поява нових акторів загальнопланетарної сцени - глобальних фірм і корпорацій, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських і банківських структур, які взаємодіють на рівних підставах не тільки між собою, але і з державами, ще недавно монополізували всю сферу міжнародних відносин), особливо виділяє глобалізацію як історичний процес, що розвивається протягом багатьох століть [11].

Для оцінки ступеня глобалізації країни використовується Індекс глобалізації КОФ (KOF Index of Globalization), який було розроблено професором А. Дреєром у 2002 р. В рамках цього підходу глобалізація визначається як процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології і управління. Цей процес також виробляє складні відносини взаємозалежності і взаємозв'язку, опосередковані через різноманітні потоки, що включають людей, капітал, ідеї і т.д. У зв'язку з цим індекс включає в себе 24 змінні, що вимірюють економічні (36%), соціальні (39%) і політичні (25%) аспекти глобалізації [12].

Індекс глобалізації охоплює 186 країн світу (для обчислення загального значення індексу) і 208 країн – для розрахунку окремих складових. Найбільше значення індексу глобалізації у 2010 р. (за даними 2008 р.) мають західноєвропейські країни: Бельгія (92,60), Австрія (91,67), Нідерланди (91,17), Швеція (89,26), Швейцарія (88,98), Данія (88,96), Франція (87,65), Угорщина (87,62) Португалія (87,28), Ірландія (86,45). Трохи поступаються їм США із значенням індексу 79,84.

Україна займає 53 місце за останнім рейтингом із значенням індексу глобалізації 65,72, а її найближчі сусіди Польща – 79,67, Росія - 65,92, Молдова - 62,22, Білорусь - 50,48. При цьому Україна за значенням індексу випереджає такі країни, як: Республіка Корея (65,57), Кувейт (64,90), Туреччина (64,05), Таїланд (63,97), Боснія і Герцеговина (62,76), Македонія (62,04), Саудівська Аравія (61,02), КНР (60,99), Грузія (60,71).

Найменше значення індексу глобалізації мають африканські (Ерitreя - 29,92; Екваторіальна Гвінея - 26,98; Ліберія - 30,77), східні (Афганістан - 30,57; Бутан - 29,44; Лаос - 29,10; М'янма - 22,72) та невеликі острівні країни (Кірібаті - 26,89; Тонга - 29,05, Соломонові острови – 25,75).

Незважаючи на певні переваги, які містить методика розрахунку індексу глобалізації, до основних з яких слід віднести використання порівняльних даних, які можливо отримати для більшості країн світу, простота у підрахунку, охоплення показниками майже всіх сторін суспільно-політичного й економічного життя, не можна не відмітити й певні недоліки, які містить методика розрахунку цього індексу. Скажімо, в економічному субіндексі не враховуються технологічні досягнення країн, які виражаються у кількості запатентованих науково-технічних розробок поза країною, впроваджених інновацій, розмірі надходжень до країни у вигляді роялті тощо. Викликає певні заперечення ототожнення культурної складової з кількістю Макдональдсів та магазинів Ікеа без врахування, наприклад, кількості видань іноземними мовами, кількості філій суспільних, релігійних організацій на території країни, кількості осіб, що пройшли стажування та навчання за межами країни та ін.

Для усунення визначених протиріч, що виникають при оцінці глобалізації, на наш погляд, необхідно створити методологічну основу дослідження глобалізації як суспільно-економічного явища.

Враховуючи складність глобалізації як процесу та явища для подальшого аналізу її впливу на розвиток економіки та суспільства насамперед, варто окреслити головні вектори протистояння, які виникають у глобальному суспільстві (рис. 1).

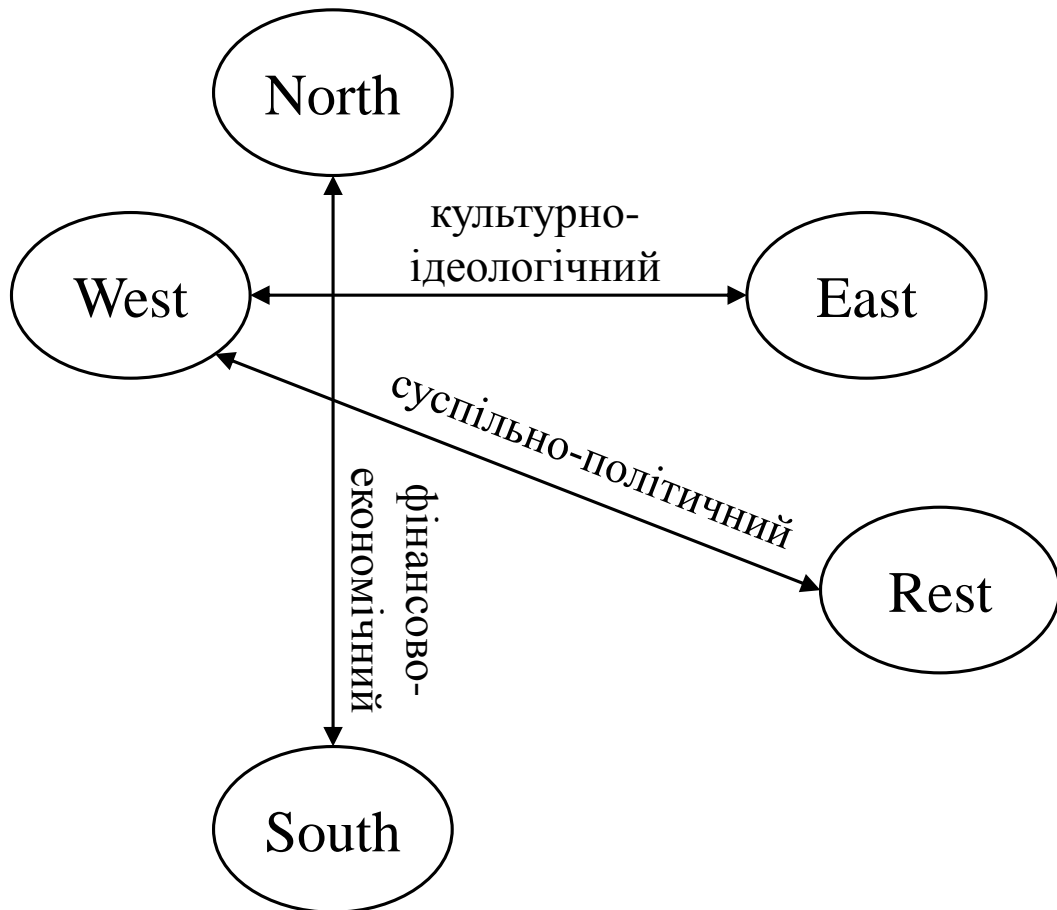

Рис. 1. Головні вектори протистояння у глобальному суспільстві

де: West – розвинені країни, які пропагують західні цінності, більшість з яких знаходяться у західній півкулі;

Rest – частина світу, яку складають країни, що розвиваються, включаючи країни постсоціалістичного табору;

East – країни, які пропагують традиційні східні цінності, більшість з яких знаходяться у східній півкулі;

North – розвинені країни, більшість з яких знаходяться у північній півкулі;

South – країни, які розвиваються, більшість з яких знаходяться у південній півкулі.

На основі використання підходу із розгляду глобалізації в розрізі головних векторів протистояння виділімо основні протиріччя процесу глобалізації та їх наслідки, що мають негативний вплив на економіку та суспільство (рис. 2).

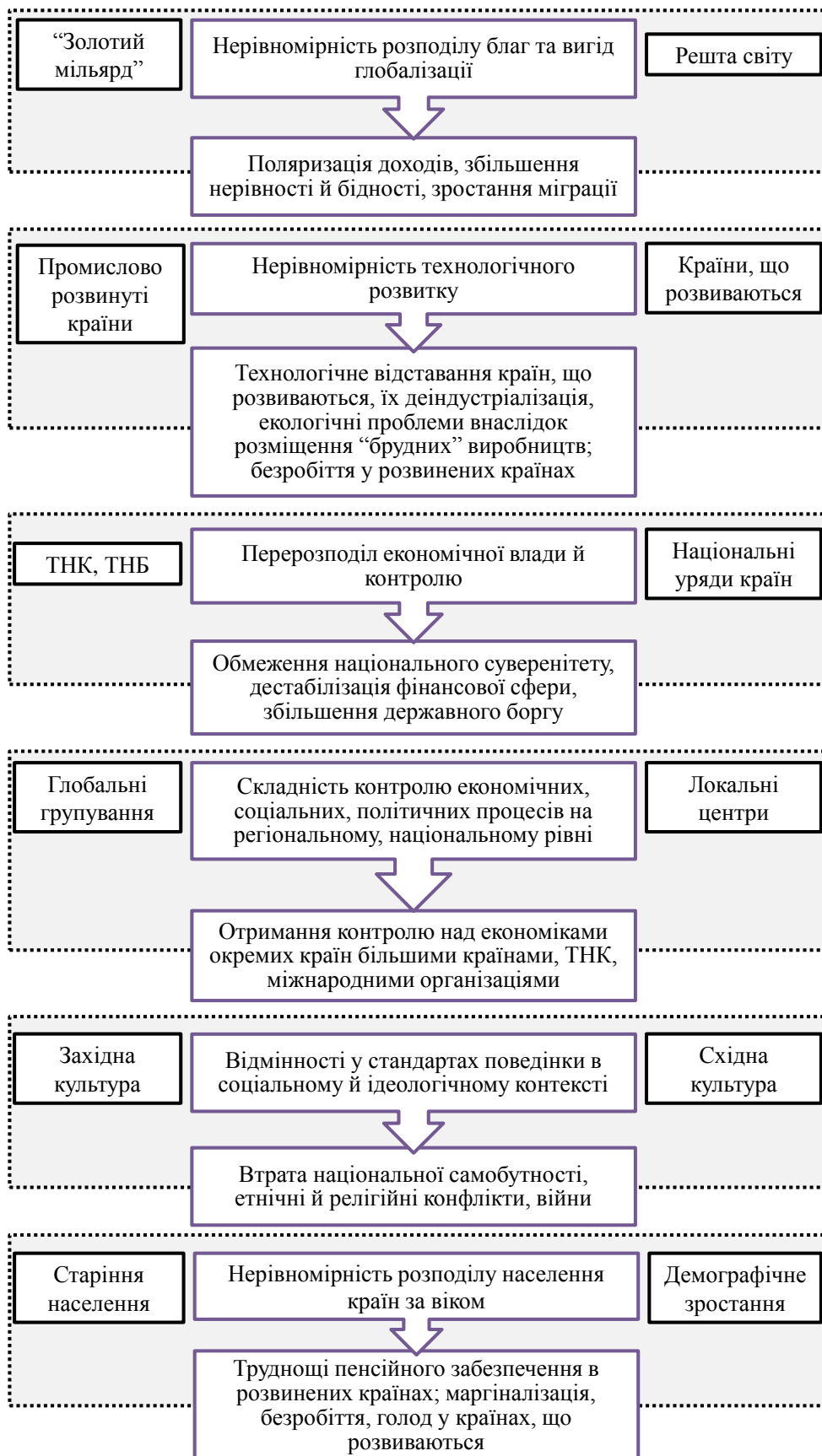

Рис. 2. Основні протиріччя та негативні наслідки процесу глобалізації

Як видно з рис. 2, внаслідок протиріч, викликаних глобалізацією, виникають певні негативні наслідки, для подолання яких недостатньо зусиль якоїсь окремої країни, розв'язання цих проблем потребує концентрації сил світового співтовариства.

Зокрема, істотною проблемою у всьому світі залишається проблема бідності. Так, за даними ООН, на сьогодні число людей, які, живуть менш ніж на 1,25 дол. США в день, по світу складає 1,4 мільярда. У країнах Африки на південь від Сахари і в Південній Азії число бідних в абсолютному вираженні збільшилася. Окрім цього, з початку 1980-х років практично у всіх країнах спостерігається посилення нерівності за доходами [13]. Як зазначають фахівці ООН, подолання цієї тенденції в глобальній економічній дивергенції, з тим щоб не допустити перетворення даного процесу в нове джерело напруженості і незахищеності, стане однією з головних задач на майбутні десятиліття.

Отже, глобалізація як об'єктивна тенденція розвитку суспільства характеризується складними й непередбачуваними проявами, які торкаються всіх без виключення країн світу, яким би чином вони не були втягнуті в процеси глобалізації. Не викликає заперечень амбівалентність впливу глобалізації на всі сторони життя людини і суспільства в цілому. В цьому контексті не можна не погодитися з думкою Стігліца Дж., який вважає, що “у глобалізації величезний потенціал поліпшення життя людей, в тому числі і в країнах, що розвиваються, і в деяких аспектах це вже відбувається – наприклад, глобалізація знань призвела до вдосконалення охорони здоров'я і продовження тривалості життя. Але в той же час управління глобалізацією, яке здійснюється зараз, занадто часто призводить до погіршення становища найбідніших верств населення. Так, лібералізація ринку капіталу, яку прощтовхував МВФ, збільшила нестабільність світових фінансових ринків, а левова частка тягот від цієї нестабільності лягла на найбідніші країни” [14].

Таким чином, суперечливість глобалізації з її безмежними можливостями створення умов для технологічного оновлення країн, культурного взаємозбагачення народів, полегшення економічної взаємодії ринкових агентів внаслідок впровадження найсучасніших технічних засобів тощо, з одного боку, і нерівномірністю у користуванні цими благами – з іншого, проявляється у глобальній нестабільності розвитку. Порушення рівноваги у глобальному суспільстві призводить до криз, які торкаються багатьох країн внаслідок взаємопов'язаності економік, відповідно, обумовлює виникнення суспільних конфліктів, акцій протистояння, протестів тощо. За таких умов основним завданням кожної держави є розробка національної політики, яка дозволить пристосуватися до глобальних змін, використовуючи всі переваги, які надаються глобалізацією, та мінімізуючи ті ризики, які вона викликає.

Висновки. Наукова новизна дослідження полягає у виділенні основних векторів протистояння у глобальному суспільстві, а також визначенні протиріч та негативних наслідків глобалізації як складного суспільно-економічного феномену розвитку суспільства. Використання запропонованого підходу щодо аналізу глобалізації як багатоаспектного явища дозволить здійснити класифікацію ключових глобальних проблем в розрізі окремих аспектів глобалізації як об'єктивного загальнопланетарного процесу та запропонувати напрямки їх вирішення. У зв'язку з цим перспективи подальшого наукового пошуку в окресленому напрямку дослідження полягають, по-перше, в обґрунтуванні критеріїв визнання суспільних проблем глобальними проблемами людства; по-друге, у розробці класифікації таких проблем та відповідному ранжуванні їх за ступенем значущості для глобального суспільства; по-третє, в опрацюванні наукових рекомендацій щодо визначення напрямків вирішення глобальних проблем.

Література

1. Levitt T. The Globalization of Markets / T. Levitt // Harvard Business Review. – 1983. – May/June. Vol. 61. Issue 3/ – P.92-102.
2. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. – L.: SAGE Publications Ltd, 1992. – 224 p.
3. Загашвили В. На пороге нового этапа экономической глобализации / В. Загашвили // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 3. – С. 15–23
4. Гранин Ю. Д. Глобализация и национализм: история и современность. Социально-философский анализ / Ю. Д. Гранин. – Saarbrücken, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 372 с.
4. Арсеенко А. Г. Вызовы глобализации и Украина / А. Г. Арсеенко, А. Н. Малюк, Н. В. Толстых. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2011. – 517 с.
6. Шишков Ю. В. Глобализация и антиглобализм в современном мире / Ю. В. Шишков // Россия в окружающем мире: 2003 (Аналитический ежегодник). – М.: Изд-во МНЭПУ, 2003. – С. 63-87.
7. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
8. Владимирова И. Г. Глобализация мировой экономики: проблемы и последствия / И. Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – №3. – С. 97 – 111.
9. Паньков В. С. Глобализация экономики: сущность, реалии, виды на будущее / В. С. Паньков // Международная экономика. – 2009. – № 6. – С. 4-23.
10. Доклад о развитии человека 2004. Культурная свобода в современном многообразном мире / пер. с англ. – М.: Изд. “Весь мир”, 2004. – 328 с.
11. Badie V. La fin des territoires. Essai sur le désordre international et sur l'utilité sociale du respect / V. Badie. – Paris: Fayard, 1995. – 276 p.
12. <http://www.globalization-index.org>
13. Доклад ООН. Обзор мирового экономического и социального положения за 2010 год. Переоснащение мирового развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/wess2010.pdf>
14. Стиглиц Дж. Человеческое лицо глобализации [Электронный ресурс] / Дж. Стиглиц. – Режим доступа: <http://rusref.nm.ru/st.htm>